

Yeryüzüne Atılan İlk Adım: Âdem'in Tepesi ve Ayak İzi

Geliş Tarihi: 04/03/2020

Kabul Tarihi: 25/06/2020

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Atf Bilgisi: Tural, Murat; “Yeryüzüne Atılan İlk Adım: Âdem'in Tepesi ve Ayak İzi”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, Haziran 2020, ss. 37-47.

Murat TURAL*

Öz

Yaratılışın aziz hatırasıyla bütünleşmesinden dolayı Âdem yüzyıllar hatta binyıllardır tartışılır bir karakter olmaya devam etmektedir. Tarih boyunca kimisi yaratılışı anlamak için, kimisi ilk dindarı kavramak için, ötekiler de safları sıkı tutmak gayesiyle İsa'ya kurtarıcılık payesini bahşederken onu anmadan edememişlerdir. Hâl böyle olunca, Âdemoğlu, onunla ilişkilendirilen her şeye büyük önem atfetmiştir. Sri Lanka (Serendib)'da olduğu söylenen ona ait ayak izi de bunlardan biridir. Âdemoğlu yüzyıllarca, muhtemel ki Âdem'in yaşadığı yerlerden de geçerek, belki de Âdem'in hiç ayak basmadığı bu yere seyahat etmiştir. Bu makalede evvela Âdem ve Havva isimleri ile anılması âdeta bir mütearife haline gelen cennet konusuna temas edilmiştir. Bu konudaki belirsizliğin ise cennetin yeryüzünde olup olmadığı meselesi üzerine odaklandığı gözlemlenmiştir. Cennet bahsine çokça atf yapan kutsal kitapların böylesine önemli bir mevzuda sessiz kalışı, anlaşılan o ki bu sahada genişçe bir literatürün oluşmasına kaynaklık etmiştir. Bu konudaki literatür tarandığında genel itibarıyla onun Serendib'e ilk adımını attığı bildirilmektedir. Esas olarak bu çalışma, Orta Çağ'da onun izini sürmüş olanları konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Âdem, Cennet, Sri Lanka, Âdem'in tepesi, Âdem'in ayak izi.

The First Step on Earth: The Peak and the Footprint of Adam

Abstract

Adam continues to be a controversial character for centuries or even millennia due to his integration with the cherished memory of genesis. Throughout history, he has been mentioned by some to understand the genesis, by some to grasp the first priest, and by some others to enhance solidarity between their followers while bestowing his provision for salvation in Jesus Christ. Therefore, humankind has attributed a great importance to everything associated with him. His footprint is one of them, which is said to be in Sri Lanka (Serendib). For many centuries, humankind has traveled to this place where perhaps Adam never stood, by passing through the places where he most likely lived. This paper first emphasizes on the subject of “heaven”, whose remembrance together with the names of Adam and Eve has become an axiom. The uncertainty on this subject focuses on whether the heaven is on the earth. The silence of holy books, which often mention about heaven, on such an important subject, apparently, has led to the creation of a large literature in this field. In general, studies on this subject have reported that Adam took his first step to Serendib. In fact, this study mainly discusses those who followed his traces in the Middle Ages.

Keywords: Adam, paradise, Sri Lanka, Adam's peak, Adam's footprint

Giriş

Şüphesiz Doğu, Hıristiyanlar için ibadet ederken döndükleri bir yönden çok daha derin anlamlar taşır.¹ Orta Çağ söz konusu olduğunda ise onun anlamı daha da önem kazanır. İsa'nın doğup

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Çarşamba İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Orcid No: 0000-0002-1361-4656, e-mail: murat.tural@omu.edu.tr

¹ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Muhammed'den Reform Çağına*, C. III, (Çev. A. Berktaş), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 224; Iain Higgins, *Writing East: The 'Travels' of the Sir John Mandeville*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1997, s. 234.

büyüdüğü, insanlara Müjde'yi duyurmaya çalıştığı hatta O'nun havarilerinin çoğunun faaliyet gösterdiği alanlar Doğu'dadır. Dolayısıyla diğer semavi dinler gibi Hıristiyanlık için de önemli kutsal kentlerin mekânıdır Doğu.

Doğu, başından beri sürgün ile birlikte anılsa da esasında insanoğlunun gönderildiği ilk yerdir. Orta Çağ Hıristiyanlarının muhayyilesinde doğunun incisi konumunda olan Kudüs'ün haricindeki topraklar çok da bilinen yerler değildir. Özellikle Avrupalılar için Bizans'ın ötesi, öteden beri anlatılagelen efsaneler ile anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Âdem'in tepesi ve onun ayak izi ile ilişkilendirilen yer ise bugün Sri Lanka'da, doğunun da uzağında, yani Uzak Doğu'dadır.

Âdem'in tepesi ve ayak izi efsanesinin yayılmasına sadece Hıristiyanların değil, erken dönem Müslüman seyyah ve coğrafyacılarının da büyük katkıları olmuştur. Günümüzde Uzak Doğu'da ülke kurmaya yönelik ilk adımlar atılırken bazılarının anlamsız gelecek olsa da, aşağıda Hıristiyan ve İslam kaynaklarına yansıdığı kadarıyla Âdem'in yeryüzüne ilk adım atışının ve onun izini sürenlerin hikâyesi söz konusu edilecektir.

Âdem'in Cenneti

Âdem ve Havva'dan söz açınca "cennet"ten bahsetme zorunluluğu ortaya çıkar. Bu tabir ile kastedilen ise bazen somut bir bahçe, çoğu zaman da soyut olan şeylerdir. Dinler tarihçisi Eliade'ye göre, Hıristiyan bir dindar daha yaşarken Tanrı ile kurduğu yakınlık ölçüsünde cennete yaklaşabilmektedir.² Burada Eliade'nin kastettiği cennet, vaat edilen ya da bizim aşağıda üzerinde duracağımız izi sürülen cennet değil; yaşamı boyunca kemale ermek için uğraş veren dindar Hıristiyan'ın karşısında duran bir idealdir.³

Yahudiler ve Hıristiyanlar, kutsal kitaplarında geçen "Rab Tanrı doğuda, Aden'de bir bahçe dikti; yarattığı Âdem'i oraya koydu"⁴ ifadesinden hareketle yer konusunda her zaman değilse de yön konusunda kafa karışıklığına mahal vermeden onun doğuda olduğuna inanmışlardır. Örnek verecek olursak, 7. yüzyılın önemli ismi Sevilyalı Isidore, yeryüzü ve onun parçalarından bahsederken Asya'yı tarif ettiği kısımda hemen cennet konusuna geçiş yapmıştır.⁵ Orta Çağ'da pek çok efsanenin anavatanı olduğu düşünülen Hindistan⁶ ise cennet mevzubahis olduğunda akla gelen ilk ülke olmuştur.

Bu konuda önemli bir esere imza atan Jean Delumeau, yeryüzü cenneti inancının Hıristiyanlıktan da eski olduğunu ifade etmiştir.⁷ Yaratılış, cennet, Âdem ve Havva'nın hikâyesi, Hıristiyanlığın erken yüzyıllarında farklı coğrafyalarda yaşayan birçok düşünürün üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. 4. yüzyılın önemli Kilise babalarından biri olan Kapadokyalı Basil (ö. 379), yaratılışın ilk altı gününü anlatırken cennet konusuna kısa sayılamayacak bir şekilde temas etmiştir.⁸ Aynı yüzyılın Süryani Doğusu'nun yıldızı olan Aziz Afrem de on beş ilahide cennet konusuna yer ayırmıştır. Hem Basil'in hem de Afrem'in esin kaynağı Kutsal Kitap olsa da, ilki daha somut olarak bu konuyu işlemiş; ikincisi ise mistik öğelere daha fazla yer vermiştir. Üç semavi dinde ortak olan noktayı, yani bir müddet Âdem ve Havva'nın cennette ikamet edişleri ile ardından oradan çıkarılmalarını Afrem bir

² Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, s. 223.

³ Aydın, aynı ideali oldukça farklı bir açıdan İslâmî bakışla yorumlamıştır. Bkz. Fuat Aydın, "Aden'e Dönüş ya da Tesettürün Hikmetine Dair", *Eski Yeni Dergisi*, S. 10, 2008, s. 62-69.

⁴ Yaratılış 2, 8.

⁵ Isidore of Seville, *Etymologies*, (Trans. S. A. Barney-W. J. Lewis-J. A. Beach, O. Berghof), Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 285.

⁶ Thomas Hahn "The Indian Tradition in Western Medieval Intellectual History", *Medieval Ethnographies: European Perceptions of the World Beyond (The Expansion of Latin Europe, 1000-1500)*, (Ed. Joan-Pau Rubies), Ashgate, Variorum, 2009, s. 218; Seymour Phillips, "The Outer World of the European Middle Ages", *Implicit Understandings: Observing, Reporting and Reflecting on the Encounters Between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era*, (Ed. Stuart B. Schwartz), Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 38; Jacques Le Goff, "The Medieval West and the Indian Ocean: An Oneiric Horizon", *Medieval Ethnographies: European Perceptions of the World Beyond (The Expansion of Latin Europe, 1000-1500)*, (Ed. Joan-Pau Rubies), Ashgate, Variorum, 2009, s. 164.

⁷ Jean Delumeau, *History of Paradise: The Garden of Eden in Myth and Tradition* Champaign, University of Illinois Press, New York, 2000, s. 39-46.

⁸ Bkz. Basil, Letters and Select Works, *Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, Vol. VIII, (Ed. P. Schaff-H. Wace), The Christian Literature Company, New York, 1895, s. 78-82.

ilahisinde şöyle izah etmiştir: “*Cennetin havası/Âdem’in gençken emdiği bir sevinç çeşmesidir;/ onun nefesi bir annenin göğsü gibidir,/ cennet, bekleğinde Âdem’e besin verdi./ Âdem gençti, güzeldi ve sevinç doluydu/ fakat emri hakaretle reddettiği zaman/ büyüdü, kederlendi ve kuvvetten düştü;/ üzüntülerin ağırlığından dolayı/ ihtiyarlığı taşıdı.*”⁹ 5. yüzyıldan beri Katolik Kilise’nin otorite kabul ettiği bir isim olan Aziz Augustine (ö. 430) de bu konuya duyarsız kalmamış ve Hıristiyanlar arasında onunla birlikte yeryüzü cennetinin varlığına olan inanç katlanarak artmıştır. Augustine cennete dair pek çok görüş bulunduğunu, kimisinin maddi anlamda var olan bir cennetten bahsettiğini; kimisinin spiritüel manada bunu kavramaya çalıştığını; üçüncü grubun ise her iki şekilde ona anlam verdiğini kaydederek, kendisinin son gruba dahil olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Bundan başka, Sevilyalı Isidore (ö. 636), Venerable Bede (ö. 736), Peter Lombard (ö. 1160), Thomas Aquinas (ö. 1274) gibi Orta Çağ’ın birçok Hıristiyan düşünürü de yeryüzü cennetinin var olduğuna kanidirler. Bu cennet/bahçe, Orta Çağ’ın birçok haritacısının da ilgisini çekmeyi başarmıştır.¹¹ Orta Çağ haritalarının günümüzdeki anlamının dışında aynı zamanda dini ve tarihi bir belge özelliği taşımasından ötürü¹², yeryüzü cennetinin çeşitli haritalarda kendisine yer bulması onun varlığına olan inancı daha da kuvvetlendirmiştir. O kadar ki, geç dönemin meşhur Cenovalı denizcisi Kristof Kolomb dahi (ö. 1506) bu gizemli bahçeye yaklaştığı konusunda şüphe duymamıştır.¹³

Müslümanların cennet hakkındaki referansları ise Kur’an ve hadislere dayanır. Kur’an’a göre, cennet ile kastedilen her zaman iyi amellere karşılık vaat edilen “ahiret cennet”i değildir. Kur’an’da bu ifade, hem bahçe¹⁴ hem de Âdem ve Havva’nın bir süre içinde bulunup sonrasında içinden çıkarıldıkları mekân anlamında kullanılmıştır.¹⁵ Âdem ve Havva’nın içine yerleştirildikleri cennetin “ebedilik yurdu” olan cennet mi, yoksa yeryüzünde bir bahçe mi olduğu hususu eskiden beri çok sayıda Müslüman bilginin fikir beyan ettiği konulardan biridir.¹⁶ Âdem ve Havva’ya yasak konulmuş olması, onların günah işlemeleri, şeytanın orada kâfir oluşu ve ebedi yurt olan bir yerden çıkarılışları gibi nedenlerden dolayı bazı Müslüman âlimler söz konusu yerin yeryüzünde olduğuna kanaat getirmişlerdir. Bazıları ise hadislerden yola çıkarak Mi’rac esnasında Hz. Peygamberin cenneti görmesi dolayısıyla onun yeri konusunda göğü işaret etmişlerdir.¹⁷

Âdem ve Havva isimleri yan yana geldiğinde nasıl ki “cennet”i çağrıştırıyorsa, cennet ile de onun içinde var olduğuna inanılan *ırmakları* anmak bir mütearife hâline gelmiştir.¹⁸ Zira Sevilyalı Isidore, Kilise için mühim olan konsillerden söz açarken “*ıpkı dört İncil ve cennetteki dört ırmak gibi onların sayısı da dördür*” şeklinde bir ifade kullanmıştır.¹⁹ Şüphesiz buradaki esin kaynağı Hıristiyanlar açısından Kutsal Kitap’tır. Kutsal Kitap’a göre bu dört ırmağın adı Pışon, Gihon, Dicle ve Fırat’tır.²⁰ Kur’an-ı Kerim de cennetteki ırmaklara atıf yapmıştır. Ancak Kur’an’ın betimlemelerinde asıl vurgu ırmakların/nehirlerin isimlerine değil, mahiyetleri üzerine yapılmıştır. Örneğin Muhammed Suresi’nde

⁹ İshak-Sara Tanoğlu, *Eserleriyle Mor Afrem*, Anadolu Ofset, Anadolu Ofset, İstanbul, 2006, s. 214.

¹⁰ Augustine, *The Literal Meaning of Genesis, On Genesis, The Works of Saint Augustine, A Translation for the 21st Century*, (Trans. Edmund Hill), New City Press, New York, 2002, s. 346.

¹¹ Bkz. David Woodward, “Medieval Mappaemundi”, *The History of Cartography; Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean*, (Ed. J. B. Harley-David Woodward), The University of Chicago Press, London, 1987, s. 318-319.

¹² Evelyn Edson, *Mapping Time and Space: How Medieval Mapmakers Viewed Their World*, The University of Chicago Press, Chicago, 1997, s. 164.

¹³ Mircea Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu (Menşeler’in Özlemi)*, (Çev. M. Aydın), Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2004, s. 95; Joseph E. Duncan, *Milton’s Eartly Paradise: A Historical Study of Eden*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1972, s. 188.

¹⁴ Örneğin bkz. Bakara 2/265-266; Enam 6/99.

¹⁵ Bkz. Hicr 15/34-35.

¹⁶ Ekrem Sarıçioğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta, 2008, s. 12; Güngör Karauğuz, *Âdem’in Çocukları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, s. 37.

¹⁷ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *DİA*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 360-361.

¹⁸ Suzanne Conklin Akbari, “Currents and Currency in Marco Polo’s Devisement dou monde and The Book of John Mandeville”, *Marco Polo and the Encounter of East and West*, (Ed. Suzanne Conklin Akbari-John Tulk), University of Toronto Press, Toronto, 2008, s. 113 vd.; Le Goff, “The Medieval West and the Indian Ocean”, s. 164; Phillips, “The Outer World of the European Middle Ages”, s. 36.

¹⁹ Isidore of Seville, *Etymologies*, s. 143.

²⁰ Yaratılış 2, 10-15; Isidore of Seville, *Etymologies*, s. 280-281.

dört farklı nehir tarifi; “*sudan nehirler, süttten nehirler, şaraptan nehirler, baldan nehirler*”²¹ şeklinde yer almıştır. Öztürk bu durumu, ayetlerin nüzul zamanındaki Arap yarımadasının iklim ve coğrafya şartlarına bağlamıştır. Ona göre bu tarz tasvirler, tarihsel ve yerel ihtiyaçlar ile yakından ilintilidir.²²

Aziz Athanasius (ö. 373), Nyssalı Gregory (ö. 395), John Chrysostom (ö. 407) ve daha birçok Hıristiyan düşünürüne göre İsa, Âdem’in sürgün edilmesinden beri kapısına kilit vurulan cenneti tekrardan insanoğluna açmıştır. Diğer bir kısmı ise, Âdem’in sürgün edilmesinden sonra İdris ve İlyas peygamberlerin cennete alındığını açık bir şekilde ifade eden Jerome (ö. 420) ile aynı kanaati paylaşmışlardır. Birkaç yüzyıl sonrasının ismi olan Venerable Bede (ö. 735) de, gerçek cennetin varlığına inanmasının yanı sıra, sembolik olarak “yeryüzü cenneti”nden Kilise’nin ve gelecekteki ebedi anavatanlarının kastedildiğini ima etmiştir.²³

İlk Günahın Ardından Gelen Sürgün

Tevrat ve Kur’an’da Âdem ve Havva’nın Cennet’ten çıkarılmalarının gerekçesi günah işlemeleridir. Tevrat’a göre yılan (şeytan), yasak ağacın meyvesinden yemeleri için ilk önce Havva’nın aklına girmiş sonra Havva da Âdem’e ondan yedirmiştir.²⁴ Kur’an ise yilandan söz etmeyerek asıl kışkırtıcının, secde etmediği Âdem’e karşı kıskançlık içinde bulunan şeytan olduğunu söyler.²⁵ Tevrat ve Kur’an’a göre, işledikleri kabahatten ötürü çıplaklıklarının farkına varan Âdem ve Havva yapraklardan kendileri için örtü yaparlar.²⁶ Tevrat’a, Hıristiyan anlayışına ve Kur’an’a göre onların ve onların haleflerinin cennetten çıkarıldıktan sonraki hayatları esas itibarıyla bir ceza mahiyetindedir.²⁷ Tevrat’a göre gebelik sıkıntıları ve ardından doğum esnasındaki ağrılar ile erkeğin egemenliğini tanımak kadın için; hayatta kalmak uğruna yaratılmış olduğu toprağı işlemek ise erkek için bir cezadır.²⁸ Hıristiyanlar ise söz konusu başlangıca kıyamete dek sürecek olan bir anlam yüklemişlerdir. Hıristiyan anlayışına göre “asli günah” inancının bir gereği olarak her doğan çocuk vaftiz edilmelidir. Hıristiyanlar ancak bu yolla Âdem’in hatasından ötürü girme ihtimalleri bulunan cehennemden kurtulabilirler. İlk günah Hıristiyanlıkta kolektif bir özellik arz ederken²⁹, İslam ise onun bağlayıcılığının olmadığına ve suçun ferdiliğine vurgu yapmıştır.³⁰ Kaldı ki Kur’an Âdem’in tövbesinin kabul olunduğunu bildirmiştir.³¹

Âdem ve Havva’nın cennetten çıkarıldıktan sonraki hayatları ile ilgili anlatılanlar ise ne Kur’an ne de Tevrat kaynaklı olup çoğunlukla İsrailiyyat’a ve apokrif sayılan metinlere dayanmaktadır. Apokrif addedilen kitapların bir kısmında Âdem’in Erden ırmağında kırk gün, Havva’nın ise Dicle’de otuz yedi gün kalarak pışmanlıklarını sundukları, diğer bir kısmına göre ise bir mağarada belirli bir zaman kaldıkları kayıtlıdır. Kur’an ve hadislerle desteklenirse de bazı Müslüman yazarlar Âdem’in Hindistan, çoğunluğun kabulüne göre Seylan (Serendib) Adası’na, Havva’nın ise Cidde’ye indirildiğini, ardından onların Müzdelife’de ve Arafat’ta bir araya geldiklerini ifade etmişlerdir.

²¹ Muhammed 47/15; Bekir Topaloğlu, “Cennet”, *DİA*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 379-380.

²² Mustafa Öztürk, “Kur’an’ın ‘Cennet’ Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler”, *İslâmiyât*, IV, S. 1, 2001, s. 155-156.

²³ Delumeau, *History of Paradise*, s. 29-30, 44.

²⁴ Yaratılış 3, 1-6.

²⁵ A’raf 7/11-12.

²⁶ Yaratılış 3, 7; A’raf 7/22; Taha 20/121; Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C. I, (Çev. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 137.

²⁷ Yaratılış 3, 23-24; Bakara 2/36; A’raf 7/24; Taha 20/123.

²⁸ Yaratılış 3, 16-19; 23-24; Patricia Crone, *God’s Rule: Government and Islam*, Columbia University Press, New York, 2004, s. 5.

²⁹ A. J. Gurevich, *Categories of Medieval Culture*, (Trans. G. L. Campbell), Routledge&Kegan Paul, London, 1985, s. 130.

³⁰ En’am 6/164.

³¹ Bakara 2/36.

“Âdem’in Ayak İzi”nin İzini Süren Müslüman Bilginler

9. yüzyılın ortasında Çin ve Hind ülkelerine bir seyahat gerçekleştiren Süleyman el-Tacir’in Âdem hakkındaki söyledikleri bundan sonraki literatür üzerinde önemli bir etki yapmış gibi görünmektedir. O, cennette bulunan Âdem’in yeryüzünde üzerine indiği Ruhûn adlı dağın, Harkand Denizi’ndeki (Bengal Körfezi) Serendib Adası’nda olduğunu söylemiştir. Dağ ve çevresinde kırmızı, sarı ve mavi yakut madenleri, ayrıca öd ağaçları, altın ve mücevher yatakları bulunur. Dağın tepesinde 70 zira (yaklaşık 35 metre) uzunluğunda Âdem’in bir ayağının izi vardır. Rivayete göre o, öbür ayağını denize basmıştır.³²

Süleyman el-Tacir’den yaklaşık yarım asır sonra, İbn Hurdazbih (ö. 913 ?) de, Âdem’in indiği dağın Serendib (Seylan-Sri Lanka)’de bulunduğunu doğrulamıştır. Burada, bir taş kazılı hâlde Âdem’in ayak izi vardır. Onun deyişiyle söz konusu dağ “*gökyüzünde yürüyen bir dağdır.*” Şüphesiz seyyah bu benzetmesiyle dağın eşsiz yüksekliğini anlatmak istemiştir. Dağda seyyahın *brahman* olarak adlandırdığı Hintli köleler bulunur. O ayrıca, mezkûr dağ ve çevresinde renkli yakutların olduğunu söyler. Yine dağda, öd ağacı, biber, ıtır, kişniş, misk faresi ve misk kedisi vardır. Serendib’te mevcut olan bir ateş vasıtasıyla bu cevherlerden ilaç yapılır. Serendib’in nehirlerinde kristaller, denizde ise mercan yatakları bulunur. Âdem’in sadece bir ayağının uzunluğu 70 zirâ büyüklüğündedir. Âdem, diğer ayağını ise denizde bulunan iki-üç günlük mesafedeki başka bir adaya atmıştır.³³

Bu konuya ayrı bir bahis açan Mesudî (ö. 956-957) de, Allah’ın Âdem’i Hindistan’da Serendib (Seylan)’in Ruhûn adasına indirdiğini kaydeder. Allah, Havva’yı Cudde’ye³⁴, İblis’i Baysan’a³⁵, yılanı da Isbahan’a³⁶ indirmiştir. Âdem’in üzerindeki cennet yaprağı kuruyunca tozu Hindistan’a saçılır ve bir rivayete göre, adı geçen ülkenin toprağının bereketi buradan gelir. Mesudî de, adanın ve dağın yukarıda iki seyyahın dikkat çektiği bitki ve değerli taşlar yönünden zenginliğine temas etmiştir. Farklı olarak o, cennetten çıkarılan Âdem’in, beraberinde birçok bitki ve meyve fidesi olduğu hâlde gönderildiğini söylemiştir. Kelime anlamı “tanışmak, görüşmek” demek olan Arafat ise, ayrı ayrı yerlere indirilen Âdem ve Havva’nın buluştukları yerin adı olmuştur.³⁷

Mukaddesî (Makdisî ö. 1000) ise, Serendib adasının seksen fersah uzunluğunda ve eninde olduğuna işaret etmiştir. Âdem’in indiği dağda 70 ziralık bir ayak izi bulunmaktadır. Âdem öbür ayağını bir buçuk günlük ve bir gecelik uzaklıkta denize basmıştır. O da, adada bulunan değerli taşlar ve bitkilere değinmiştir. Yazar, asıl detayı ise adada bulunan kâfur ağacı hakkında vermiştir. Beyaz gövdeye sahip olan bu yüksek ağaç türünün her birinin gölgesi altında iki yüzden fazla insan yaşar.³⁸

Sonraki zamanların seyyahları ile tarih ve coğrafya yazarları da yukarıdaki bilgilere ve rivayetlere eserlerinde yer ayırmışlardır. Onlardan biri olan Kazvinî (ö. 1340?), Harkand Denizi’ndeki Serendib adasının bitki ve çeşitli madenler yönünden zenginliğine değindikten sonra diğer kaynaklarda var olmayan bazı noktalara temas etmiştir. O, Âdem’in mübarek ayak izinden ötürü, Hz. Muhammed’in Mekke, Medine ve Mescid-i Aksa’dan sonra Serendib adasının da Müslümanlar için bir uğrak yeri olduğuna dair sözünü aktarmıştır. Onun deyişiyle bir yağmur bulutu olmaksızın bu ayak izi ve çevresi her gün yağmur suyu ile temizlenmektedir.³⁹

³² Süleyman el-Tacir, *Ahbar el-Sîn ve'l-Hind (Doğu'nun Kalbine Seyahat, Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 17-18.

³³ İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik, (Yollar ve Ülkeler Kitabı)*, (Çev. M. Ağarı), Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 61.

³⁴ Yemen sahilinde bulunan bir yer.

³⁵ Ya Ürdün-Filistin arasındaki bir şehir, ya da Yemame’deki Beysan.

³⁶ İran’da Isfahan şehri.

³⁷ Mesudî, *Murûc ez-Zehab, (Altın Bozkırlar)*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014, s. 37-38.

³⁸ Mukaddesî (Makdisî), *Ahsenü't-Takâsîm, (İslam Coğrafyası)*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2015, s. 33.

³⁹ Zekeriyâ b. Muhammed Kazvinî, *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, (Neşr. Mir Haşim-i Muhaddis), Emir-i Kebir, Tahran, 1373, s. 85-86; Hamdullâh Müstevfî Kazvinî, *Nûzhet'ül Kûlûb*, (Neşr. G. Le Strange), Brill, Leiden, 1915, s. 2, 196-197; Aynı yazar, *Târih-i Güzide*, (Neşr. Abdülhüseyn Nevaî), Emir-i Kebir, Tahran, 1394, s. 21.

“*Seyyahların piri fanisi*”⁴⁰ olarak görülen İbn Battuta (ö. 1368) da, Serendib dağının göklere kadar yükseldiğini söylemiştir. O, dünyanın en yüksek dağlarından bir olarak tarif ettiği bu dağı denizden dokuz günlük mesafe uzaklığından gördüğünü ifade etmiştir. Seyyah, diğer kaynaklardan farklı olarak buraya hangi yollardan ulaşılacağını açıklamış, çevresinde neler bulunduğu hakkında detay vererek bu gizemli yeri okuyucusunun gözünde âdeta canlandırmak istemiştir. Onun deyişiyle “*Âdem’in kutlu ayağı düz bir alanda yükselen siyah bir kaya içindedir. Ayak kayaya gömülmüş, derin bir oyuk bırakmıştır. Uzunluğu on bir karıştır. Eski zamanlarda Çin halkı buraya gelerek kayadaki ayak izinin basırmak ve devamını kırmışlar, Zeytun şehrindeki bir mabede koymuşlardır.*”⁴¹

Mukaddime yazarı İbn Haldun (ö. 1406) ise, Serendib dağının yüksekliğini anlatmak isterken hatalı olarak oranın yeryüzünün en yüksek dağı olduğunu söylemiştir. Ancak o, yukarıda Kazvinî’nin Mekke, Medine ve Mescid-i Aksa’dan sonra Serendib adasına biçtiği önemin tam aksi yönünde bir tespitte bulunmuştur. Zira o, her ne kadar Âdem ile ilişkilendirilse de, buraya mevcut bilgiler ışığında bir kutsiyet atfetmenin doğru olmayacağını söylemiştir.⁴²

Orta Çağ’ın Avrupalı Seyyahlarının Eserlerinde Yeryüzü Cenneti ve Âdem

Cennet’in nerede olduğu tartışması bir yana, oradan sürgün olarak çıkarılan Âdem ve Havva’nın sonrasında indirildikleri yer Müslüman bilginler kadar onların Hıristiyan torunlarını da yeni bir heyecanın içerisine itmiştir.⁴³ Orta Çağ’a ait bazı seyahatname türü eserlerin yazarları ki en meşhurları Carpini (ö. 1252), Rubruk (ö. 1293) ve Marco Polo (ö. 1324) hariç, Âdem ile ilişkilendirildiği için okuyucularının merakını celbedeceklerini düşündükleri cennet konusuna bir şekilde temas etmişlerdir. Odoric (ö. 1331) ile Montecorvino’yu (ö. 1328) yukarıdaki isimler arasına dahil etmek mümkünse de, ikincisinin zihninin bu mesele ile kısa süreli de olsa meşgul olduğunu bilmekteyiz. Zira Montecorvino, yeryüzü cennetine ulaşmak için başarısız bir uğraşının olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴

Seyyah Jordanus (ö. 1330) ise, kendisinin gitmediği fakat “Hindistan Tertia” adıyla ilişkilendirdiği yerden söz açtığı sırada bu gizemli bahçeye temas etmiştir. Güvenilir kişilerin kendisine söylediklerinden hareketle adı geçen seyyah cenneti Hindistan Tertia ile Etiyopya (Habeşistan) arasına yerleştirir.⁴⁵ Seyyah Jordanus’a anlatıldığına göre, “*Cennetten akan dört ırmak altın ile değerli taşları beraberinde sürüklermiş. Bu ırmaklardan birinin etrafında, başlarında yakutlar olan ejderhalar yaşamış. Onlar nehre girerler iken, orada ikamet edenler sabırsızca onları beklerlermiş ve yedi gün sonra bir ejderhanın yalnızca geride kemikleri kalınca, bu yakutları onun üzerinden alıp Etiyopya hükümdarı Prester John’a getirirlermiş.*”⁴⁶

Seyyah Marignolli (ö. 1357) ise bu konuda daha fazla detay vermiştir: “*Tanrı Doğu’da cenneti yarattı ve Hindistan’ın ötesinde bulunan bu yerin adı Aden diye adlandırılır.*”⁴⁷ Marignolli cenneti, Seylan kıyısından 40 İtalyan mili uzaklıkta bir yerde konumlandırır. Onun tarif ettiği cennet, oldukça yüksek bir dağın karşısındadır ve büyük bir deniz ile çevrilidir. Dolayısıyla resmedilen bu coğrafya yeryüzünün en değerli yeridir. Cennetten akan su sesleri, çevrede yaşayanlar için çok da yabancı oldukları bir şey değildir. Pınarın kaynağı dağda olup, Seylan içerisinde dört kola ayrılır. Adı geçen seyyah bu coğrafi betimlemelerden sonra esas noktaya temas eder. Zira mezkûr coğrafyaya asıl önem kazandıran da yaratılışın aziz hatırasıyla olduğuna inanılan ilişkisidir.

⁴⁰ İbrahim Şirin, “Seyahatnamelerin Sosyo-Ekonomik, Sosyo-Kültür ve Düşünce Tarihi Yazımında Yeri ve Önemi”, *Geçmişten Günümüze Seyahatler ve Seyahatnameler*, (Ed. Mehmet Ali Beyhan), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 175.

⁴¹ İbn Battûta, Ebu Abdullah Muhammed, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 577, 583.

⁴² İbn Haldun, *Mukaddime*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 233, 648.

⁴³ Higgins, *Writing East*, s. 1.

⁴⁴ Montecorvino, Letters, *Cathay and the Way Thither: being a collection of medieval notices of China*, Vol. III, (Ed. Henry Yule and Henri Cordier), Hakluyt Society, London, 1914, s. 62.

⁴⁵ Jordanus Catalani, *Mirabilia Descripta (Wonders of the East)*, (Trans. C. H. Yule), Hakluyt Society, London, 1863, s. 41.

⁴⁶ Jordanus, *Mirabilia Descripta*, s. 42-43.

⁴⁷ Marignolli, (Marignola), *Kronika Marignolova, Cathay and the Way Thither: being a collection of medieval notices of China*, Vol. III, (Ed. Henry Yule and Henri Cordier), Hakluyt Society, London, 1914, s. 220.

Marignolli'nin deyişiyle Âdem'in ayak izlerinin bulunduğu 2200 metre yükseklikteki “Âdem'in Zirvesi”, “yeryüzünde cennetten sonra en yüksek dağ”dır. Burası cennetten çıkarılan Âdem'in indirildiği ilk yerdir.⁴⁸ Özellikle Doğu Hıristiyanlığı, âdeta yaratılışın başlangıcı ile ilişkilendirilen bu zirveye çok farklı bir anlam yüklemiştir. Burası hem dünyanın en yüksek yeri ki bunun gerçekle yani bilimsellikle alakası yoktur, hem de onun merkezi⁴⁹ olarak kabul edilmektedir. Nitekim dinler tarihçisi Eliade da bu durumu Hıristiyanlıktaki “merkez algısı” ile anlamlandırmaya çalışmıştır. Apokrif metinlere göre, Âdem'in yaratıldığı ve Nuh Tufanı sonrası defnedildiği yer Golgotha (Kudüs)'dir. Burası, aynı zamanda bir nevi ikinci Âdem olan ve yaratılışı yeniden başlatan İsa'nın çarmıha gerildiği yerdir. İnanişâ göre, İsa'dan boşalan kan onun gerildiği haçın tam olarak altında bulunan Âdem'in kafatasının üzerine dökülmüştür. Bu, adı geçen dinler tarihçisinin söz konusu “merkez algısı”nı embriyoloji ile anlamlandırmasına yol açmıştır: “Tanrı dünyayı bir cenin gibi yaratmıştır. Ceninin gelişimi nasıl merkezden başlıyorsa, Tanrı da dünyayı yaratmaya bu merkezden başlamış ve sonra onu farklı yönlerde kaydırmıştır.”⁵⁰

Söz konusu mekân, sadece Hıristiyanlar ve Müslümanlar için önemli bir cazibe merkezi değildir. Orası, tüm insanlık ile ilişkili olmasından ötürü, yüzyıllardan beri başka inançlara sahip olanların da mühim bir uğrak yeri olmuştur. Nitekim Marignolli de, “Âdem'in Zirvesi”nde bulunan bir Budist manastırına işaret etmiştir. Âdem'in ayak izleri, Budist sanatında Buddha'nın sembolü olarak işlenmektedir. Zira Venedikli tüccar ve seyyah Marco Polo, söz konusu mekânın Budistler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar nazarındaki önemine dikkat çekmiştir. Onun deyişiyle Müslümanlar, Seylan Adası'ndaki yüksek dağ üzerinde “Âdem'in anıtı”, Budistler ise “Budda'nın anıtı” olduğuna inanırlar. Aynı seyyah, zahitçe yaşayış bakımından İsa'ya eşdeğer gördüğü Budda'yı da övmekten geri durmamıştır.⁵¹ O ayrıca, Müslümanların ve putperestler olarak adlandırdığı Budistlerin bu yüksek dağa tırmanışlarını, Hıristiyanların Santiago de Compostela'daki⁵² Aziz Yakub'un kabrini ziyaretlerine benzetmiştir. Yukarıda üzerinde durduğumuz Hıristiyan ve Müslüman birçok yazar, adanın değerli madenler yönünden zenginliğine dikkat çekmişlerdi. Marignolli ise bu konuda, kendisine göre yanlış bir algılamının olduğunu söylemiştir. Zira o, insanların yakut, safir vs. değerli taşların esas kaynağını Âdem'in pişmanlıktan ötürü döktüğü gözyaşlarında aramalarını anlamsız bulmuş ve bu tür söylentileri, “safсата” olarak nitelemiştir.⁵³

Kitabî ya da değil çoğu inanca göre değerli olan şeyler yüksektedir. Bu durum, gerek Hıristiyanlarca özellikle Orta Çağ'da var olan yeryüzü cenneti gerekse Âdem ile ilişkilendirilen ve aslında pek de yüksek olmayan zirve/tepe örneğinde karşımıza çıkmaktadır. Yaklaşık 2000 metre civarındaki bir yükseklik o zaman için de aslında ortalama bir yüksekliktir. Ancak kutsal coğrafyaya atfedilen önem bu yükseltiyi katlar da katlar. Örneğin Mandeville (ö. 1371)'nin duyduğuna göre yeryüzü cenneti, “sarp, kayalık ve dağlık olup kimsenin gece ve gündüz bir şey görmeye muvaffak olamadığı bir yerdedir.”⁵⁴ Hatta Mandeville, çok yüksekte olmasından ötürü cennetin tufandan bile etkilenmediğini kanıtlama hissine kapılarak sınırları epey zorlamıştır. O, yeryüzü cennetinin bulunduğu yerin yüksekliğinin ayın etrafındaki çembere kadar ulaştığını söylemiştir.

Kabbani'ye göre, Mandeville, Marco Polo vs. gezginler Hıristiyanların Orta Çağ'da Müslümanların sürekli şehveti akıllara getiren cennetinden farklı bir cennetin izini sürmeleri için rehber olmuşlardır. Dolayısıyla yukarıdaki isimlerin eserleri içerisinde yer alan bu türden konular bilinçli bir tercihin ürünü olup “ayrımçı Avrupa” yaklaşımının yansımalarından başka bir şey değildir.⁵⁵ Âdem ve Havva'nın yeryüzüne indirilmelerini, cennet konusundan bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Özellikle Orta Çağ'ın Hıristiyan düşünürleri ve seyyahları bu iki konuyu birlikte işlemişlerdir.

⁴⁸ Marignolli, *Kronika Marignolova*, s. 232.

⁴⁹ Gurevich, *Categories of Medieval Culture*, s. 68.

⁵⁰ Mircea Eliade, *The Myth of the Eternal Return Or, Cosmos and History*, Princeton University Press, New Jersey, 1991, s. 14-16; Aynı yazar, *Şamanizm*, (Çev. İ. Birkan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2014, s. 336.

⁵¹ Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, C. II, (Çev. Z. Zühre İlkelen), İthaki Yayınları, İstanbul, 2004, s. 176-179.

⁵² Galiçya-Fransa.

⁵³ Marignolli, *Kronika Marignolova*, s. 235.

⁵⁴ Mandeville, *The Travels of Sir John Mandeville, The Version of the Cotton Manuscript in Modern Spelling*, Macmillian Company, New York, 1905, s. 203 vd.

⁵⁵ Rana Kabbani, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, (Çev. Serpil Tuncer), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 26-27.

Klasik İslam ulehasının yaklaşımı ise Âdem'in vaat edilen cennette yaratıldığı yönündedir. Buna karşın Orta Çağ'da seyahatname ve coğrafya türünde eserler yazan Müslümanlar bilginler, Âdem'in tepesi hakkında söylenenleri genellikle tekrar etmelerine rağmen, yeryüzü cennetinin varlığına şüphe ile yaklaşmışlardır. Ancak onlar özellikle Serendib'e (Sri Lanka) biçtikleri rol ile Âdem'in vaat edilen cennette yaratılmış olduğu hususunu bir şekilde kabul etmiş olmaktadır.

“İlahi âlemden düşüş”ü⁵⁶ yani cennetten kovulmayı kabul etmek aynı zamanda Âdem'in vaat edilen cennette yaratıldığını da kabul anlamına gelir. Bununla birlikte Âdem'in yeryüzünde yaratılmış olmasına ihtimal veren araştırmacılar hiç de az değildir.⁵⁷ Bunlar arasında bulunan Öztürk, Allah'ın insanı yaratmaya daha önce karar vermiş olmasını delil getirerek, Âdem'in vaat edilen cennette yaratılmış olduğunu kabul etmenin, aynı zamanda onun “cennetten çıkarılmasına sebep olan suçu işlemek gibi bir şansının hiç olmadığını” da kabul etmek anlamına geleceğinden, aslında Âdem'in asıl “düşüş”ünün Allah'ın gözünden olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁸ Dolayısıyla Allah insana tövbeyi belletmeyi dilemiştir.

Kara'nın da yıllar önce söylediği gibi, Kur'an cennet bahsinde esasında “imtihan, kulluk, pişmanlık ve tövbe”yi incelemiştir. Ona göre yer tespiti konusunun iman ve amel bakımından hiçbir getirisi ya da götürüsü yoktur. Böyle olunca, bu mesele ile gereğinden fazla uğraşmak “*Kur'an'ın ruhuna aykırıdır.*”⁵⁹ Nihayet-i kelim bu konuda bizim yaklaşımımız da Kara'nın ve TDK'nin “sükût” kelimesinin anlamını açıklarken Ömer Seyfettin'den verdiği örnek ile örtüşmektedir: “*Söz gümüşse sükût altındır diyen ben, yazmak hususunda da perhiz ediyorum.*”

Sonuç

“Bilimde imkânsızlığın yeri yoktur” görüşü genel kabul görse de, günümüzde bazı bilim adamları, örneğin yaşlanmayı durdurmanın matematiksel olarak imkânsızlığına işaret etmektedirler. Bundan sonrası için Âdem'in cennetinin yeryüzünde olup olmadığı konusu da, tıpkı Nuh'un gemisinin nereye oturduğu meselesi gibi, çok da sır vermeyeceğe benziyor. Âdem'in evrimin bir parçası olup olmadığı ise ayrı bir tartışma konusudur. Bu açıdan bakıldığında söz konusu çalışmanın bu türden sorulara cevap arayanlar için herhangi bir önerisi bulunmamaktadır.

Âdem'in vaat edilen cennette yaratılıp yaratılmadığı, nereye indirildiği, ya da yer değiştirme olayının hangi mekânlar arasında gerçekleştiği soruları bir tarafa; şekli, boyu, rengi, dili vs. daha küçük detaylar da müphem kalmaya mahkûm gibidir. Yine de birkaç noktanın netleşmesi açısından bazı izahlarda bulunulabilir. Şunu peşinen söylemek gerekir ki, çalışmada ismi geçen bütün bilginler ve seyyahlar Âdem'i *kutsalın* bir parçası olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla Serendib'in kutsalın bir parçası hâline getirilmesi de insan eseridir. Özellikle Orta Çağ'ın Hıristiyan düşünürleri ki çoğu kilise babasıdır, yeryüzü cennetinin varlığı yönünde görüş bildirmişlerdir. Onların torunları olan seyyahlar da onu aramışlardır. İşte bu nokta ilginçtir, zira Âdem'in vaat edilen cennette yaratıldığına inanan Müslüman bilginler ve seyyahlar da onlara kılavuzluk etmişlerdir. Müslümanlar yaptıkları bu rehberlik ile vaat edilen cenneti reddetmiş olmazlar. Ancak her biri yaptığı tekrarlar ile zamanla adı geçen coğrafyanın kutsallaştırılmasına katkı sunmuşlardır.

⁵⁶ Şinasi Gündüz, “Düşüş”, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Konya, 1998, s. 103-104; Mehmet Ali Kirman, “Cennetten Kovulma (The Fall)”, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011, s. 68.

⁵⁷ Bkz. Gürbüz Deniz, “Kur'an'a Göre Hz. Adem'in Serüveni”, *İslami Araştırmalar*, C. XXII, S. 2, 2011, s. 95-96.

⁵⁸ Mustafa Öztürk, “Âdem, Cennet ve Düşüş”, *Milel ve Nihal*, Yıl 1, S. 2, 2004, s. 185.

⁵⁹ Ömer Kara, “Kur'an'da Âdem'in Cenneti”, *Ekev Akademi Dergisi*, C. 1, S. 3, 1998, s. 111.

Kaynakça

Akbari, Suzanne Conklin; “Currents and Currency in Marco Polo’s Devisement dou monde and The Book of John Mandeville”, *Marco Polo and the Encounter of East and West*, (Ed. Suzanne Conklin Akbari-John Tulk), University of Toronto Press, Toronto, 2008, ss. 110-130.

Augustine; The Literal Meaning of Genesis, *On Genesis, The Works of Saint Augustine, A Translation for the 21st Century*, (Trans. Edmund Hill), New City Press, New York, 2002.

Aydın, Fuat; “Aden’e Dönüş ya da Tesettürün Hikmetine Dair”, *Eski Yeni Dergisi*, S. 10, 2008, ss. 62-69.

Basil; Letters and Select Works, *Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, Vol. VIII, (Ed. P. Schaff-H. Wace), The Christian Literature Company, New York, 1895.

Bolay; Süleyman Hayri, “Âdem”, *DİA*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 358-363.

Crone, Patricia; *God’s Rule: Government and Islam*, Columbia University Press, New York, 2004.

Delumeau, Jean; *History of Paradise: The Garden of Eden in Myth and Tradition* Champaign, University of Illinois Press, New York, 2000.

Deniz, Gürbüz; “Kur’an’a Göre Hz. Adem’in Serüveni”, *İslami Araştırmalar*, C. XXII, S. 2, 2011, ss. 89-105.

Duncan, Joseph E.; *Milton’s Early Paradise: A Historical Study of Eden*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1972.

Edson, Evelyn; *Mapping Time and Space: How Medieval Mapmakers Viewed Their World*, The University of Chicago Press, 1997.

Eliade, Mircea; *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu (Menşeler’in Özlemi)*, (Çev. M. Aydın), Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2004.

Eliade, Mircea; *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Muhammed’den Reform Çağına*, C. III, (Çev. A. Berktaş), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003.

Eliade, Mircea; *Şamanizm*, (Çev. İ. Birkan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2014.

Eliade, Mircea; *The Myth of the Eternal Return Or, Cosmos and History*, Princeton University Press, New Jersey, 1991.

Gurevich, A. J.; *Categories of Medieval Culture*, (Trans. G. L. Campbell), Routledge&Kegan Paul, London, 1985.

Gündüz, Şinasi; “Düşüş”, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Konya, 1998, s. 68.

Hahn, Thomas; “The Indian Tradition in Western Medieval Intellectual History”, *Medieval Ethnographies: European Perceptions of the World Beyond (The Expansion of Latin Europe, 1000-1500)*, (Ed. Joan-Pau Rubies), Ashgate, Variorum, 2009, ss. 213-234.

Higgins, Iain; *Writing East: The ‘Travels’ of the Sir John Mandeville*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1997.

Isidore of Seville; *Etymologies*, (Trans. S. A. Barney-W. J. Lewis-J. A. Beach, O. Berghof), Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

İbn Battûta, Ebu Abdullah Muhammed; *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

İbn Haldun; *Mukaddime*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

İbn Hurdazbih; *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Yollar ve Ülkeler Kitabı), (Çev. M. Ağarı), Kitabevi, İstanbul, 2008.

Jordanus Catalani; *Mirabilia Descripta (Wonders of the East)*, (Trans. C. H. Yule), Hakluyt Society, London, 1863.

Kabbani, Rana; *Avrupa'nın Doğu İmajı*, (Çev. Serpil Tuncer), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Kara, Ömer; “Kur'an'da Âdem'in Cenneti”, *Ekev Akademi Dergisi*, C. 1, S. 3, 1998, ss. 77-111.

Karauğuz, Güngör; *Âdem'in Çocukları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015.

Kazvîni, Hamdullâh Müstevfi; *Nûzhet'ül Külûb*, (Neşr. G. Le Strange), Brill, Leiden, 1915.

Kazvîni, Hamdullâh Müstevfi; *Târih-i Güzide*, (Neşr. Abdülhüseyin Nevaî), Emir-i Kebir, Tahran, 1394.

Kazvîni, Zekeriyâ b. Muhammed; *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, (Neşr. Mîr Haşim-i Muhaddis), Emir-i Kebir, Tahran, 1373.

Kirman, Mehmet Ali; “Cennetten Kovulma (The Fall)”, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 103-104.

Le Goff, Jacques; “The Medieval West and the Indian Ocean: An Oneiric Horizon”, *Medieval Ethnographies: European Perceptions of the World Beyond (The Expansion of Latin Europe, 1000-1500)*, (Ed. Joan-Pau Rubies), Ashgate, Variorum, 2009, ss. 155-172.

Mandeville; *The Travels of Sir John Mandeville, The Version of the Cotton Manuscript in Modern Spelling*, Macmillian Company, New York, 1905.

Marco Polo; *Dünyanın Hikaye Edilişi*, C. II, (Çev. Z. Zühre İlkelen), İthaki Yayınları, İstanbul, 2004.

Marignolli (Marignola); *Kronika Marignolova, Cathay and the Way Thither: being a collection of medieval notices of China*, Vol. III, (Ed. Henry Yule and Henri Cordier), Hakluyt Society, London, 1914.

Mesudî; *Murûc ez-Zeheb, (Altın Bozkırlar)*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2014.

Montecorvino; *Letters, Cathay and the Way Thither: being a collection of medieval notices of China*, Vol. III, (Ed. Henry Yule and Henri Cordier), Hakluyt Society, London, 1914.

Mukaddesî (Makdisî); *Ahsenü't-Takâsîm, (İslam Coğrafyası)*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

Öztürk, Mustafa; “Âdem, Cennet ve Düşüş”, *Milel ve Nihal*, Yıl 1, S. 2, 2004, ss. 151-186.

Öztürk, Mustafa; “Kur'an'ın ‘Cennet’ Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler”, *İslâmiyât*, IV, S. 1, 2001, ss. 145-162.

Phillips, Seymour; “The Outer World of the European Middle Ages”, *Implicit Understandings: Observing, Reporting and Reflecting on the Encounters Between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era*, (Ed. Stuart B. Schwartz), Cambridge University Press, Cambridge, 1995, ss. 23-63.

Sarıkcıoğlu, Ekrem; *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta, 2008.

Süleyman el-Tacir; *Ahbar el-Sîn ve'l-Hind (Doğu'nun Kalbine Seyahat, Çin ve Hind Ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri)*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2012.

Şirin, İbrahim; “Seyahatnamelerin Sosyo-Ekonomik, Sosyo-Kültür ve Düşünce Tarihi Yazımında Yeri ve Önemi”, *Geçmişten Günümüze Seyahatler ve Seyahatnameler*, (Ed. Mehmet Ali Beyhan), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 101-111.

Taberî; *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C. I, (Çev. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

Tanoğlu, İshak-Sara; *Eserleriyle Mor Afrem*, Anadolu Ofset, Anadolu Ofset, İstanbul, 2006.

Topaloğlu, Bekir; “Cennet”, *DİA*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 376-386.

Woodward, David; “Medieval Mappaemundi”, *The History of Cartography; Cartography in Prehistoric, Ancient and Medieval Europe and the Mediterranean*, (Ed. J. B. Harley-David Woodward), The University of Chicago Press, London, 1987, ss. 286-370.